PRIELINKSNINIŲ KONSTRUKCIJŲ SKVERBIMOSI SVARBESNIEJI ATVEJAI PONTININKŲ IR VAKARINIŲ PUNTININKŲ TARMĖSE[1]

J. ŠUKYS

Lietuvių kalba yra išlaikiusi palyginti daug įvairių reikšmių linksnių, bet bendras indoeuropiečių kalbų analitėjimo procesas lietuvių kalbos taip pat neaplenkė: vietoje kai kurių reikšmių linksnių pradeda įsigalėti ar jau įsigalėjusios prielinksninės konstrukcijos. Iš jų pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse[2] pirmiausia minėtinos paskirties naudininką ir priemonės bei kokybės įnagininkus keičiančios prielinksninės konstrukcijos, o taip pat prielinksninės konstrukcijos, išstumiančios vietininkų linksnius.

I. Prielinksninės ir neprielinksninės paskirties naudininko konstrukcijos

Paskirties naudininkas be prielinksnio[3] išlaikytas vakariniuose Puntininkuose, ypač labiau į pietus, o taip pat pasitaiko pietų Pontininkuose, pvz.:

Šì.tę mí.ltε bùs dʊ̀onε (10)[4]. *Šì.to žėme lei pallek pū̃dim* (56). *Vaikε̃, nesurī̃kit visū̃ žì.rnu., pall.kit sė̃klε* (58). *Žõlu parõvo paršū.kεm* (112). *Išimk šrubėli., tai bùs máñ jiẽnai* (173). *Piřmalak(ʊ)s* (grūdus) *pàskir(i) sė̃klε*

[1] Iš rašomos disertacijos „Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių sintaksinės ypatybės".

[2] Plačiau apie šias tarmes žr. J. Šukys, Rytų aukštaičių pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių būdingosios fonetinės ypatybės, „Lietuvių kalbotyros klausimai" (toliau — LKK), t. 5, Vilnius, 1962, p. 175—183, o taip pat prie to straipsnio pridėtus žemėlapius.

[3] Naudininkas paskirčiai reikšti, rodos, labiau būdingas pietų Lietuvos tarmėms (žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmė, kand. disertacija, VVU Rankraščių skyrius 152, Vilnius, 1955, p. 443; J. Senkus, Kai kurie ryškesnieji linksnių vartojimo atvejai pazanavykio kapsų tarmėje, „Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai", serija A (toliau — MAD, A), t. 2(7), 1959, p. 182, ir kt.). Lietuvos šiaurėje šiuo atveju dažniau vartojama konstrukcija *dėl + kilmininkas* (žr. A. Jonaitytė, Šakynos tarmė, kand. disertacija, VVU Rankraščių skyrius, Vilnius, 1962, p. 367, ir kt.).

[4] Skaitmenys reiškia punktus, kurių tinklas Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sudarytas „Lietuvių kalbos atlaso" reikalui. Dėl lokalizacijos žr. šio straipsnio gale pridėtą „Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių punktų sąrašą", o taip pat žemėlapius, pridėtus prie anksčiau minėto J. Šukio straipsnio (LKK, t. 5, 1962, p. 182).

àbo důonε, uñtralak(o)s — givulîám (202). *Nuveĩk, Lěvon, padůok kárvė ir avėlε* (234). *Dabar̃ i reĩki letõs — bú.lbėm, daržóvėm* (269).

Didesnėje pontininkų dalyje ir vakarinių puntininkų šiaurėje paskirties naudininką dažniau pakeičia konstrukcija *dėl* + kilmininkas, pvz.:

Palì.k bú.lbu dėl sěklos (11). *Telů.ks ęží.nd vì.so pienọ, nepaliek nę dęl vaĩka* (54[a]). *Labjáus kú.ldavam kůlîs dęl stógu* (79). *Pameřk ží.rñu dėl šů.piña rīdenε* (110). *Aĩòžu důod dėl ta árklîa* (112). *Měšla ir dėl ruñkulîu ir dėl kukurůzu* (140). *Sáu susì.verp̃ dėl apsavì.ma, dėl pir̃štiñu* (170). *Burõks àš taĩso dėl givulîū* (203).

Konstrukcija *dėl* + kilmininkas aprašomosiose tarmėse retkarčiais pasitaiko ir ten, kur lk. būtų paskirtį ar tikslą reiškianti bendratis, kuri, istoriškai imant, taip pat yra ne kas kita, kaip naudininkas. Vietoj bendraties čia vartojamas iš veiksmažodžio padarytas daiktavardžio kilmininkas su prielinksniu *dėl*, pvz.:

Kalaků.te dęl perějima pasęliek (54). *Jáuj dęl dž͡ọvì.nima, a klọjì.ms dęl kọlì.ma* (79). *Laĩke dęl pasęžọrějęma* (79).

Tačiau konstrukcija *dėl* + kilmininkas paprastai nevartojama tuo atveju, kai prie paskirtį nusakančios bendraties yra ir tą bendratį patikslinantis (taip pat paskirtį nusakantis) naudininkas, pvz.:

Klěîs grůdam pì.lî (54). *Tàs stõrs* (kirvis) *gì.rọ mėdž͡am kir̃sî gẽrs* (57). *Kọr tàs šnůrs apinem prọrì.šî?* (79). *Dáve žėmes burõkεm pasisodì.nî* (112). *Užuñîs pelànam, žarì.jom sužer̃î* (203).

Tik retkarčiais (dažniau Pontininkuose) ir šiuo atveju bendratis pakeičiama konstrukcija *dėl* + kilmininkas, o naudininkas — kilmininku, pvz.:

Pěč kọrėn îòk dėl důonos kepì.ma (79). *Jie reikalâva tõ mõkitọj dėl vaĩku mokì.nima* (203).

II. Prielinksninės ir neprielinksninės priemonės įnagininko konstrukcijos

Seniau lietuvių kalboje priemonės įnagininkas buvo reiškiamas be prielinksnio. Šiuo metu lietuvių kalbos tarmėse jau neretas priemonės įnagininkas su prielinksniu su. Ypač ši naujesnioji konstrukcija charakteringa Palatvijo tarmėms, žemaičiams ir jų artimiausiems kaimynams[5]. Daugelyje lietuvių kalbos tarmių[6] abi konstrukcijos vartojamos lygiagrečiai. Pačiose pietinėse lietuvių kalbos tarmėse, ypač esančiose Baltarusijos TSR teritorijoje, priemonės įnagininkas vartojamas tik be prielinksnio[7]. Slavų kalboms ir šiuo metu tebėra būdinga neprielinksninė priemonės įnagininko konstrukcija. Latvių kalboje — atvirkščiai, kadangi ten pats įnagininkas paprastai tevartojamas su prielinksniu[8].

---

[5] Žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmė, p. 470; A. Jonaitytė, Šakynos tarmė, p. 398, ir kt.

[6] Plg. J. Senkus, Kai kurie ryškesnieji linksnių vartojimo atvejai pazanavykio kapsų tarmėje, MAD, A, t. 2(7), 1959, p. 185.

[7] Žr. A. Vidugiris, Zietelos lietuvių tarmė, kand. disertacija, VVU Rankraščių skyrius 343, Vilnius, 1962, p. 427. J. Šukys, Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės, LKK, t. 3, Vilnius, 1960, p. 184.

[8] Latvių kalbos tarmėse priemonės įnagininkas (līdzek|a instrumentalis) daugiskaitoje pasitaiko ir be prielinksnio, pvz. Aizupės šnektoje *Aĩt[a]s cẽrp ʒiŕklęm* plg. A. Jankevics,

Aprašomosiose tarmėse šiuo metu jau turi viršų priemonės įnagininkas su prielinksniu. Prielinksninių konstrukcijų įsigalėjimas visiškai aiškus pontininkų ir šiaurės vakarų puntininkų tarmėse, tačiau jos vyrauja ir pietinėje vakarinių puntininkų dalyje, pvz.:

Su váržom, su dukurėm „tinklais“, *su trì.bridžėm, — visėp tū žū.vi. naĩvoj* „naikina“ (10). *Venám — su bizūn, untrám — su bizūn!* (11). *Kàpš sǫ tuo kojàl* (26). *Pájme su pìòk rǫñk* (54). *Sǫ rógėm daũg smagaũ važuôi, nėgǫ sǫ tais rãtes bárškęntės* (54[a]). *Nǫ̀, nejoñk sǫ rǫnkīî, válgok sǫ šáukšt* (79). *Neláušk, riėk dūono sǫ peīl* (80[a]). *Su velk ū.škišam dùrs* (112). *Drǫ́šk sǫ bǫtàg* (139[a]). *Ar su árklu, ar su mášinu išvažėva. Panėvežiñ?* (204). *Su pónč susijūosė* (232). *Su vienu aũsi negirdži* (234). *Nubraũk vorátinkli so šlūot* (268). *Givulū su alksninì vīti mū.šî negálemu* (338). *Trôbus pastatīdava su kirvi* (374).

Priemonės įnagininkas be prielinksnio Pontininkuose ir vakarinių puntininkų šiaurėje pasitaiko retai. Prie įnagininko šiuo atveju gana dažnai esti pažyminys. Pvz.:

Jokūbs pašvilp sidabrìñ švilpèl (11). *Nǫ kareīve tuoj gáus pálk* „pagaliu“ *nugarò* (79). *Akėjam paprastòm akečòm* (142). *Medì.ñais rãtais Rigòn nuvažūodava* (173). *Važinėja kėtvert arklu* (203).

Dažniau priemonės įnagininkas be prielinksnio pasitaiko vakarinių puntininkų pietinėje dalyje, pvz.:

Vienu ruñku turì, kitù — tašė (269). *Medì.nės arklės árdava, akmenì.nės kirvės kapòdava* (302). *Reīki bevarčžu pirštu nu lú.nga patrì.nî rasù* (338). *Señaũ pjautuvaīs rugìs nupjáudava* (374). *Tadù peīli dáve nugarón* (409).

Kad prielinksnio buvimas ar nebuvimas priklausytų nuo kalbamojo įnagininko semantikos — nepastebėta. Pavyzdžiui, sakinyje *Su dalgėm pjáudava, kú.ltuves kú.ldava, su arklęs árdava* (80) be jokio nuoseklumo pavartotos skirtingos konstrukcijos, nors ir *dalgis*, ir *kultuvas* reiškia įrankius.

Prielinksninės priemonės įnagininko konstrukcijos vyrauja ir pontininkams bei vakariniams puntininkams gretimose tarmėse.

III. Prielinksninės ir neprielinksninės kokybės įnagininko konstrukcijos

Be prielinksnio lietuvių kalboje gali būti vartojamas tik toks kokybės įnagininkas, kuris prie savęs turi pažyminį (paprastai — derinamąjį). Jeigu prie kokybės įnagininko pažyminio nėra, toks įnagininkas vartojamas su prielinksniu *(Mačiau vyrą su barzda. Atėjo moteris su skarele)*.

Tačiau kokybės įnagininkai, turintys pažyminį, be prielinksnio daugiau vartojami tik Lietuvos šiaurėje[9], o pietuose — dažniausiai su prielinksniu su[10].

Aizupes izklosne, „Latvijas PSR Zinātņu akademija, Valodas un literaturas instituta raksti“ (toliau — „VLI raksti“), t. 6, Rīgā 1958, p. 311), tačiau literatūrinėje kalboje paprastai vartojamas su prielinksniu ar, plg. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika“ (toliau — MLLVGr), t. II, Sintakse, Rīgā 1962, p. 296.

[9] Žr. A. Jonaitytė, Šakynos tarmė, p. 397—400.

[10] J. Senkus, Kai kurie ryškesnieji linksnių vartojimo atvejai pazanavykio kapsų tarmėje, MAD, A, t. 2(7), 1959, p. 186; J. Šukys, Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės, LKK, t. 3, p. 184; A. Vidugiris, Zietelos lietuvių tarmė, p. 427.

Daugelyje tarmių vartojama lygiagrečiai[11]. Latvių kalboje kokybės įnagininkas (kvalitatīvais instrumentalis) dažniausiai vartojamas be prielinksnio[12]. Dabartinėje rusų kalboje vartojamas tik su prielinksniu, bet senuosiuose rusų kalbos raštuose prielinksnio čia nebūta[13].

Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse kokybės įnagininkas, skirtingai negu priemonės įnagininkas, dažniausiai vartojamas be prielinksnio, pvz.:

Bū.va drūts ūžols kâur vī.dur (28). *Kanà tàs peīlî medī.nėm krāūnom?* (54). *I pelēd īr dī.del gálv* (54). *Žīlęs, kàs jos, pagurklēlęm tòm geltònom?* (79). *Uõdus tòks ī.lgu snapù, kòja.s takàs un šalìs* (142). *Givàte.s takòs pī.lkos, rainòm nugaròm, margòm* (172). *Stařko* „gandrą" *mės vadī.nam stařks; aũkštom kòjom, jũodęs spařnęs* (203). *Dabař kaulīti. tvkū nusipiřki. didelēm ausī.m* (234). *Žūri — dvì mergòtes žirnáuji baltòm suknītem* (l. p.) (409).

Kokybės įnagininko konstrukcija su prielinksniu *su* aprašomosiose tarmėse vartojama rečiau. Kokios nors šio reiškinio izoglosos nematyti. Pvz.:

Nùg tò su neveīk ruñk — Bagdonienė (9). *Akēč — medī.ne su geležī.nės virbalēs un dvī.dešim kolū*[14] (57). *Bū.va če viens žmògs su kreīv kòji* (268). *Mūsu kárve su baltòm kòjom; a kàd su báltu gálvu, ti laũku* (269).

Atrodo, kokybės įnagininkas su prielinksniu kiek dažnesnis vakarinių puntininkų kaimynuose, o pontininkų kaimynuose beveik visada vartojamas tik kokybės įnagininkas be prielinksnio.

IV. Prielinksninių konstrukcijų skverbimasis į vietininkų vartoseną

Iš keturių senųjų vietininkų aprašomosiose tarmėse daugiau ar mažiau išlaikyti du: inesyvas ir iliatyvas. Adesyvas ir aliatyvas, kaip ir lk., jau išnykę ir daugiausia pakeisti prielinksninėmis konstrukcijomis. Tačiau ir inesyvas su iliatyvu čia jau nebetvirti. Kai kur (ypač apie Biržus) maišoma jų vartosena, o kai kur (ypač Pontininkuose) juos keičia prielinksninės konstrukcijos.

1. Inesyvas

Iš visų vietininkų prielinksninių konstrukcijų skverbimuisi atspariausias esamasis vidaus vietininkas, arba inesyvas. Beveik visuose vakariniuose Puntininkuose ir pietinėje pontininkų dalyje jo vartosena tokia pat, kaip ir lk. Tačiau šiaurinėje pontininkų dalyje (Vaškai, Joniškėlis...) ir gretimuose vakarinių

---

[11] Lygiagrečiai vartojama, pavyzdžiui, Mituvos upyno tarmėje (E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmė, p. 447, 470).

[12] Žr. MLLV Gr., t. II, p. 259; M. Plūme, Raunas izloksne, „VLI raksti", t. 3, 1954, p. 163, ir kt.

[13] Žr. Т. П. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, М., 1956, p. 279.

[14] Šiame sakinyje yra du nederinamieji pažyminiai: vienas — kokybės įnagininkas su prielinksniu *su*, antruoju atveju jį pakeičia slaviška konstrukcija *ant* + kilmininkas. Ji būdinga tada, kai į nederinamojo pažyminio sudėtį įeina skaitvardis, pvz.: *Armóniku unt aštuñū bósu.* (234). *Pâjamu karštuvus unt aštuñū a šešū gelažī.ñu peīlu* (302).

puntininkų punktuose (Saločiai, Pasvalys...) vietoje vietą žyminčio inesyvo neretai vartojama prielinksninė konstrukcija *terp (tarp)* + kilmininkas[15]. Ši konstrukcija dažniausiai pasitaiko tada, kai kalbamas daiktas gali būti kito daikto viduryje, lyg kito daikto apsuptas (dūmuose, inde, miškuose, sode, šiauduose, vandenyje...), pvz.:

Tarp žėmės „žemėje" *dūobe* (54). *Dvę kárv̂ bū.vam ǫštaīsė* „paslėpę" *tarp šaũdu* „šiauduose", *kàt neaîomtu* (54). *A vàsar, a žiem — nòrs mazgókęs tarp piena* „piene" (54a). *Terp tả sǒda* „tame sode" *nàms* (57). *Pasęklausik terp kū.bila* „kubile", *ar àls ūž* (79). *Kǫ̂l ęsękurî.n, žmǫ̂nės terp dūmu* „dūmuose" *ę kǫsędava* (79). *Terp tả pàtės vándene* „tame pačiame vandenyje" *pavî.ǫn* (79). *Vérd terp puoda* „puode" (80). *Vaīks praũzdava terp géldu* „geldose" (112). *Piens terp uzbońū.ka* „ąsotėlyje, į ąsotėlį" *ipí.lts* (112). *Terp šaudiklas* „šaudyklėje" *ira tǫ̂kos skilū.kes* (141). *Bū.va tarp tū mìšku* „tuose miškuose" *kalnėlš* (170). *Terp tas skilas* „toje skylėje, į tą skylę" *istatit(ʊ)s skersiñū.k(ʊ)s gelaží.nis* (202).

Tačiau konstrukcija *terp (tarp)* + kilmininkas aprašomajame plote niekad nepakeičia:

a) laiko inesyvo, pvz.:

Nǫ̀, jǫ̀ mǫsėī devęntǫ̀ dešęmtī „devintą dešimtį pradėjęs" (79). *Dešimtuʼos* (1910-siais) *pargrižo, venūolęktos apsižėnijo* (79). *Nedėlo* „sekmadienį" *bū.va atvažávės* (79);

b) miestų ir kitų vietovių vardų inesyvo, pvz.:

Pasvalī tɛ màt dęd͡žáuš tǫrgs būdava; Vaškūos tɛ mǫ̂ñks tǫrgs — mǎžs męstėlš; Jǫnęškėl ar mǫ̂ñks tǫrgs (79);

c) trobos, pastato vidų žyminčio inesyvo, pvz.:

Givėna pirtī (80). *Gričo nedū.lkinkit* (112). *Kamáro tos gí.rnos stovėdava* (112);

d) inesyvo, kurį pakeitus, pasikeistų reikšmė, pvz.:

Árkle vieto žmǫ̂gs (79) (plg. — *tarp arklio vietos*). *Miežė pasėti laukėlos* (79) (plg. — *tarp laukelių*).

Apskritai, net ir tais atvejais, kai vienas daiktas gali būti viduryje kito, aprašomajame plote pasitaiko svyravimų, pvz.:

Tàs vǫlks ęr ikęše tǫ̀ vūodego ę tū.r̂ terp ǎketės, a jám ėme ę prî.šala ta vūodeg tǫ̀ aketė (79).

Konstrukcija *terp (tarp)* + kilmininkas vietoj inesyvo ypač būdinga pontininkų kaimynams šiaurės pantininkams. Apskritai, ji pasitaiko visame Mūšos upyne[16]. Tam tikros įtakos šiai konstrukcijai atsirasti, gal būt, galėjo turėti latvių kalbos prielinksnis starp, reiškiąs ne tik tarp, bet ir *viduryje*. Tačiau latvių kalboje paprastai tesakoma *ūdens spainī* ir *paslēpa govi salmos*.

---

[15] Kai kuriose lietuvių kalbos tarmėse (žemaičių klaipėdiškių, žr. A. Laigonaitė, Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, kand. disertacija, VVU rankraščių skyrius 125, Vilnius, 1956, p. 95—96; Mituvos upyno, žr. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmė, p. 455 ir kitose) vietoje inesyvo vartojamas ar pasitaiko dėl germanų kalbų poveikio atsiradęs solecizmas *į* + galininkas.

[16] Žr. A. Laigonaitė, Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, p. 93—94.

Kalbant apie inesyvo netvirtumą, reikia pasakyti, kad jį keičia ne tik prielinksninės konstrukcijos, bet apie Biržus, kur inesyvo vartosena sumišusi su iliatyvo vartosena, vietoje inesyvo pavartojamas ir iliatyvas, pvz.:

Viens sūns karán[17] *krī.ta* (9). *Bū.va gričėla miškañ* (11). *Daūg kas sirgdava mūsu káiman* (28). *Oraň màt šilčaū kęp gričo* (57). *Dvaraň dī.rbdavam* (81).

2. Iliatyvas

Einamąjį vidaus vietininką, arba iliatyvą, prielinksninės konstrukcijos lietuvių kalbos tarmėse išstūmė labiau, negu inesyvą. Iliatyvas, kaip savarankiškas linksnis, išnykęs Žemaičiuose ir vakarų bei vidurio Aukštaičiuose[18]. Prielinksninių konstrukcijų, keičiančių iliatyvą, jau pasitaikydavo ir senuosiuose lietuvių kalbos raštuose (ypač Mažvydo ir Daukšos)[19]. Geriausiai iliatyvą išlaikė dzūkai ir rytų aukštaičiai puntininkai. Tradicinis pasakymas „iliatyvas plačiai vartojamas rytų aukštaičių tarmėse"[20] tikslintinas, nes pontininkams ir pantininkams iliatyvas, apskritai paėmus, nėra būdingas. Per vakarinius puntininkus kaip tik eina iliatyvo vartojimo izoglosa: iliatyvas dar vyrauja Miežiškiuose, Karsakiškyje, po to nuo Barklainių per Šukionis ši izoglosa pasuka į rytus ir eina maždaug vakarinių puntininkų—rotininkų siena. Taigi, iliatyvas aiškiai vyrauja vakarinių puntininkų centre ir pietuose. Be to, vienaskaitos iliatyvas retkarčiais dar pasitaiko vakarinių puntininkų šiaurėje ir pontininkų rytuose. Pvz.:

Brigadiers aīn darbán (9). *Tu dūok jám galvòn su ámuī* „kūju" (57). *Raīk sėsī tan krėslan ir láistīs urvañ* (59). *Žievis aluñ dėdava señaū* (81). *Pakīlū.va trečòn rušiñ* (112). *Aīkim gričon no letōs* (113). *Malūnan rūošas važūoī* (141). *Ataīn palóngėn ę gied* (169). *Nėšk stalañ válgiī* (171). *Bū.ības maišañ pī.īla* (172). *Ataīna kálvan kai kadù* (173). *Vien bū.va nutekėjs pačòn Ramigalen* (203). *Tik pūpī tukañ patalañ kip pukūos, minkštañ* (234). *Bažničon baīsė žmóni.s nebeīnu* (234). *Tañ prislañ rugìs tañ prislañ kviečis kráunu* (269). *Nuvažūojam i Raguvòn, i Panavižiñ, i Mieškos, i Raguvėlen, i Truškūnos* (269). *Ani.s nė;a baudžavòn* (339). (Ponai) *liebdava, mediñ intlī.pus, kukūoī, kalādėn dėdava* (374). *Išláide miškuñ*[21] *rešutáuī* (409).

Daugiskaitos iliatyvas su nenutrupėjusiomis postpozicijomis vartojamas tik vakarinių puntininkų pietinėje dalyje, pradedant nuo Raguvos, nors jau pasitaiko ir Karsakiškyje bei Narbutuose, pvz.:

Pažūri kešėnėsnu — nebėru (204). *Kumósnu papráše.* (204). *Kvailis, leñdu akisnu* (269). *Dūodu* (su piesta) *grudūosnu sudžuvī.ntuosnu* (338). *Drubī.nasin impilūosin, būdava, sū.pilam plū.nksn(u)s* (338). *Aīt svečūosin* (339). *Anù žūsis miežosin atsivāre* (374). *Šukitėsin kokósin*

---

[17] Pačioje vakarinių puntininkų šiaurėje iliatyvas žodžio gale kirčiuojamas tvirtapradiškai.

[18] Žr. A. Laigonaitė, Vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje, p. 111—112.

[19] Ten pat, p. 112—113.

[20] Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, t. I, p. 642, 674.

[21] Vakarinių puntininkų pietuose, pradedant nuo Raguvos, vienaskaitos iliatyvo galūnė *-an*>*-un*.

insipilы, válgidava (374). *Ateĩnu T a u j ė n a s u n* (374). *Nuvažáva p i r š l u ̃o s i n* (408). *Sů.verte d o b ė s i n* (409). *Kat ims r u ğ ů o s i n dů̃oî!* (446).

Likusioje aprašomųjų tarmių dalyje, kur vartojamas ar pasitaiko vienaskaitos iliatyvas, daugiskaitos iliatyvas yra netekęs savo postpozicijos ir savo forma sutapęs su sutrumpėjusiu daugiskaitos inesyvu, pvz.:

Tėp ir ivĩrta b ú. î b o s (10). *D v a r ů o s raĩke aĩî* (28). *M i š k ů o s nuvažů̃ojam sůmanu* (81). *Kur skůps* „šykštus" *bůdava, ž e m ė s kázdava* (pinigus) (170). *Aš aĩšu Š a l t ė ñ u o s* (173). *Sakó, gal̃ g r u d ů o s ávižas preĩs* „gal subręs grūdai" (234). *Nuveĩnu k r ů m o s i pri.kertu žábu* (302). *Láisk s v e č ů o s* (303). *Norė̃ja priveĩsî ponevalì k u n i g ů o s* (374).

Nei vienaskaitos, nei daugiskaitos iliatyvas nevartojamas šiaurės ir pietvakarių Pontininkuose, o taip pat prie šiaurės pontininkų prisišliejusioje vakarinių puntininkų Saločių tarmėje. Čia pasitaiko tik sustabarėjusios vienaskaitos iliatyvo formos *šalin, laukan, kieman*, pvz.: *Aĩkęî jůs îòk l a ũ k a n abů̃od čę nelójęję* (79). *Gal̃ mǫsė̃î ǫžė̃je kǫr nebů̃î* „kur nors" *k ie̦ m a n* „kieminėti" (79). Šiaipjau šiame plote vietoje iliatyvo vartojamas inesyvas, o dažniausiai — prielinksninės konstrukcijos.

Vakariniame šio ploto pakraštyje, kaip ir gretimoje pantininkų tarmėje, vartojama konstrukcija *į*[22] + g a l i n i n k a s, pvz.:

Leñd i k r á u t u v ę (26). *E tó ė d a l o mažaũ mí.ltu dėd* (54). *Aš kárvė vándene ępilo ę l ó v̂* (79). *Dag̃áus̃ važů̃odavam ę P á s v a l̃* (79). *Isikė̃la i m i s t ė l̃ givénî* (111). *Sků.bin vėšî* (linus) *i m á r k o, i lí.nmarko* (202). *Aĩkiî i kařčamo* (232).

Visame kitame aprašomųjų tarmių plote iliatyvą dažniausiai keičia konstrukcija *ant* + g a l i n i n k a s[23]. Ypač ji būdinga pontininkų rytinei daliai ir vakarinių puntininkų šiaurei[24]. Pvz.:

---

[22] Išskyrus minimą plotą, prielinksnio *į* aprašomosios tarmės nepažįsta. Tačiau A. Baranausko tekstuose kai kur užfiksuotas prielinksnis *ing*, pvz., ...liēp'a jām lĩp't iñg szúln'... (Pūszalota par. (punktas 169), Litauische Mundarten, gesammelt von A. B a r a n o w s k i, Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von Dr. Franz Specht... Leipzig, 1920, p. 167). Galimas daiktas, prielinksnis *ing* pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse seniau buvo vartotas. Pavieniais atvejais (labiau vakarinių puntininkų pietuose) dar pasitaiko (tiesa, daugiau krypčiai reikšti) prielinksnis *in*, pvz.: *Vienus jóji in vienu pů.si, kí.tus — in kí.tu* (374). Visose į vakarus ir pietus nuo aprašomųjų tarmių esančiose lietuvių kalbos tarmėse iliatyvą pakeitusioje konstrukcijoje paprastai vartojamas prielinksnis *į* (A. J o n a i t y t ė, Šakynos tarmė, p. 368; E. G r i n a v e c k i e n ė, Mituvos upyno tarmė, p. 456; J. S e n k u s, Prielinksnių vartojimas bei svarbesniosios jų reikšmės kapsų ir zanavykų tarmėse, MAD, A, t. 1(8), 1960, p. 133, ir kt.).

[23] Su tam tikrais susibūrimą reiškiančiais daiktavardžiais pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse vartojama ne konstrukcija *ant* + g a l i n i n k a s, bet *ant* + k i l m i n i n k a s, pvz. *Geřaũ bůtum nǫė̃js ǫn t k í.na* (54[a]). *Ataĩn kviesî tá karů̃los u n t b ů̃los* (58). *Ǫntañů.ks ęšvažů̃os ǫn k ú.r s u* (111). *Aĩš ǫn sǫsęrǫnk'ĩma* (140[a]). *Tó meřgu tìk i tež.na un šóku., u n t v a k a r ė̃ l u. lėkî* (234). *Važů̃osmė un tuřgos* (234). *Išė̃ja un t a t l a i d ů̃* (302). (|| *u n k e r m ó š o s* — 234). *Pádave u n t e ĩ s m a* (303). Panašiais atvejais ši konstrukcija sutinkama ir kitose lietuvių kalbos tarmėse (žr. A. J o n a i t y t ė, Šakynos tarmė, p. 362, ir kt.). Veikiausiai ji atsiradusi dėl slavų kalbų įtakos.

[24] Ten, kur iliatyvas dar labai gajus (ypač vakarinių puntininkų pietinėje dalyje), konstrukcija *ant*+g a l i n i n k a s daugiau reiškia kryptį. Kryptį ji reiškia ir daugelyje kitų rytų

Aš unt Rigu. pěšč gàl nuveīî (9). *Nọ kėp ọnt Baũski — da nọvažůojet kàd?* (55). *Dabař senėlis su babùî sumislije užli.pî un duñgu* (56). *Aīsim un Tåtlы. gáudiî vėžū* (57). *Sesėla bů.va ištekėjs ọnt Låtvijo* (79). *Kl.šk ọnt åketė vůodego* (79). *Nọrėje da ọnt Pånevež ọsů.kî* (111). *Sukåsk pėlans unt užuñti* (112). *Sků.bẹnam ọn kultūras nàms* (140[a]). *Ar nereīk ọnt aũs důoî?* (169). *Bů.va unt ligóninė pašuñtė, unt Ví.lño* (232). *Visì išlåkstė un visùs šón(ъ)s* (338). *Då gal kū pri.dedъ un tůos kukurūzъs* (409).

Be prielinksninių konstrukcijų, beveik visame aprašomųjų tarmių plote vietoje iliatyvo pavartojamas ir inesyvas. Pontininkams ir didesnei vakarinių puntininkų daliai šitokia vartosena vis dėlto nelabai būdinga, bet vakarinių puntininkų šiaurėje (apie Biržus) inesyvas vietoje iliatyvo vartojamas labai dažnai. Pvz.:

Å.š Sůos sî buvó nuvažåvi.s (10). *Šmàkt tū ragañůkšti. tam pėč* (10). *Reīke stóî ármijo* (26). *Kå tọ neataīn pas mọm svečůos*[25]*?* (54). *Vaīks pamislije iř ibede tū ådatu šien* (56). *Válge, válge iř vien pùp nukrí.ta pastalė* (56). *Gaidžů.ks ilipe rešutî* (57). *Nedelóm suveīdavam pulk* (57). *Sėda vežìm ir parvažåva namė* (59). *O jūs aīkęt îok ór ęš gričos!* (79). *Neilisk aketî* (81). *Señaū làbė madó bůdava pęršlůos važůoî* (111[a]). *Tam dendaržî suvåra givulîs* (112). *Bažničo aīdava bàs* (169). *Aīk, duřño, Ramigalε óšku ganî* (203). *Tėte mána da aīdava baudžavó* (338). *Kurėnasi išėja* (409).

Apie Biržus pasitaiko net tokių atvejų, kai pažymimasis žodis reiškiamas inesyvu, o pažyminys — iliatyvu, ar atvirkščiai, pvz.:

Eliksnėlis tůoj tám užalán, ilipe viršūnė ir sėdž (10). *Mí.lts imaīša drungnañ vandenî* (81). *Bi.te šitañ daīkti ikiřta* (172). *Kitam galañ sukráuk* (203).

Vietininkų mišimas — pačios lietuvių kalbos reiškinys. Ypač stipriai jis reiškiasi vakariniuose Dzūkuose. Svarbiausia jos priežastis — iliatyvo, kaip linksnio, nykimas. Tačiau aprašomosiose tarmėse šį mišimą, ypač inesyvo linksnio įsigalėjimą vietoje iliatyvo, tikriausiai dar skatino ir latvių kalbos kaimynystė, nes latvių kalboje gana dažnai vienodai sakoma *dzīvoju mežā* ir *gāju mežā*, *sēž istabā* ir *iet istabā* ir t. t.[26] Tai patvirtina ir tas faktas, kad kalbamasis mišimas stipriausias aprašomųjų tarmių šiaurėje, t. y. Palatvijyje. Čia visiškai neskiriama *aīk gričo* ir *sėdž gričo*, *aīn namė* ir *būst namė* (10). Nekelia abejonių, kad tik dėl latvių kalbos įtakos pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių šiaurėje atsirado tokie pasakymai, k. a.: *láisî vålo* „paleisti" (10) (latvių *laist vaļā*);

Lietuvos tarmių (vietoj *ant* gali būti ir *in*), plg. K. Morkūnas, Rytų aukštaičių pietinė tarmė, kand. disertacija, VVU Rankraščių skyrius 322, Vilnius, 1961, p. 359; J. Kardelytė, Linkmenų tarmė, kand. disertacija, VVU Rankraščių skyrius 295, Vilnius, 1961, p. 296, ir kt.

[25] Kai kuriuose (ypač pontininkų) punktuose daugiskaitos inesyvas nuo sutrumpėjusio daugiskaitos iliatyvo atsiskiria *s* minkštumu.

[26] Dažniausiai tai atvejai, kai nurodoma vieta, į kurios vidų įeinama (MLLVGr, t. II, p. 341). Tačiau, jeigu nurodoma, į kurią pusę kas vyksta, krypsta, latvių kalboje paprastai vartojama prielinksninė konstrukcija *uz* + galininkas, pvz.: *Lai pasaule allaž tiektos uz augšu* (ten pat).

lì.pî žèmė „nulipti“ (10) (latvių *kāpt zemē*); *aît ôr* „išeiti“ (10) (latvių *iet ārā*). Panašių leticizmų pasitaiko visame mūsų respublikos Palatvijyje, net ten, kur iliatyvas, kaip linksnis, nevartojamas (vidurio ir vakarų aukštaičių[27] bei žemaičių tarmių šiaurinėse dalyse).

Išvados

Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmėse prielinksninių konstrukcijų skverbimasis gana ryškus. Kai kuriais atvejais jų paplitimas duoda izoglosas (pavyzdžiui, prielinksninės konstrukcijos vietoje iliatyvo), bet dažniausiai galima kalbėti tik apie lygiagretų prielinksninių ir neprielinksninių konstrukcijų vartojimą ar vienos jų vyravimą. Su pontininkų ir vakarinių puntininkų riba, nustatyta pagal tvirtapradžių *ám*, *án* išvirtimą, nė viena kiek ryškesnė linksnius keičiančių prielinksninių konstrukcijų izoglosa nesutampa. Tačiau kai kurias fonetinių reiškinių izoglosas ar bendrąsias istoriškai naujesnių fonetinių reiškinių plitimo kryptis sintaksės reiškiniai remia. Intensyvaus prielinksninių konstrukcijų, išstumiančių iliatyvą, įsigalėjimo riba iš esmės sutampa su intensyvaus kirčio atitraukimo perėjimo į sąlyginį atitraukimą (iš trumpos galūnės į ilgą prieš einantį skiemenį) izoglosa[28]. Intensyvus iliatyvo ir inesyvo vartosenos mišimas visai sutampa su Biržų tarmei būdingu nuosekliu kirčio atitraukimu iš trumpos galūnės į ilgą ir trumpą šaknį[29]. Mūšos upyno pakraščio Saločių tarmė, nors priklausanti puntininkams, bet daugeliu fonetinių ypatybių besišliejanti prie pontininkų[30], prie pastarųjų šliejasi ir šiame straipsnyje minėtomis sintaksinėmis ypatybėmis.

Beveik visos istoriškai naujesnės (šiuo atveju — prielinksninės) konstrukcijos aprašomosiose tarmėse plinta iš šiaurės (šiaurės vakarų) į pietus (pietvakarius), daugiausia iš Mūšos upyno. Kaip įrodyta, tokia kryptimi plito ir aprašomosioms tarmėms būdingas kirčio atitraukimas ir su juo susijęs žodžio galo trumpėjimas[31]. Galimas daiktas, tarp šių reiškinių galima įžiūrėti dėsningą ryšį. Žodžio galo trumpiesiems balsiams krintant ar redukuojantis, ilgiesiems — trumpėjant o dvibalsiams vienbalsėjant, vakarinių puntininkų, o ypač pontininkų kai kurių linksnių galūnės sutapo, ir linksniai be prielinksnių sakiniuose pasidarė nebepakankamai aiškūs. Vadinasi, prielinksninių konstrukcijų pasirodymą ir stiprėjimą žymia dalimi galėjo nulemti tikslesnės sintaksinės diferenciacijos siekimas.

---

[27] A. Jonaitytė, Šakynos tarmė, p. 351—352, ir kt.

[28] Žr. žemėlapius prie J. Šukio straipsnio „Rytų aukštaičių pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių būdingosios fonetinės ypatybės“ (LKK, t. 5, 1962, p. 182).

[29] Ten pat.

[30] Ten pat, p. 175—183.

[31] V. Grinaveckis, Galūnių trumpėjimas lietuvių kalbos tarmėse, „Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai“, t. 8, Vilnius, 1959, p. 97—104.

Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmių[32] punktų sąrašas[33]

Punkto Nr.	Punkto pavadinimas	Apylinkė	Rajonas
9	Kuldūnai	Suosto	Biržų
10	Nemunėlio Radviliškis	N. Radviliškio	"
11	Totorkalnis	Tabokinės	"
26	Nemajūnai	Nemajūnų	Pasvalio
27	Užušiliai	Užušilių	Biržų
28	Šleideriškis	Šleideriškio	"
54	Nairiai	Vaškų	Pasvalio
54a	Vaškai	"	"
55	Saločiai	Saločių	Pasvalio
56	Smilgiai	Smilgių	Biržų
57	Pabiržė	Pabiržės	"
58	Juodžioniai	Parovėjos	"
59	Obelaukiai	Obelaukių	"
79	Kriaušiškiai	Gružių	Pasvalio
80	Puodžiai	Puodžių	"
80a	Manikūnai	Manikūnų	"
81	Daukniūnai	Krinčino	"
82a—83a	Geidžiūnai	Geidžiūnų	Biržų
110	Gailioniai	Švobiškio	Pakruojo
111	Joniškėlis	Joniškėlio	Pasvalio
111a	Gustonys	"	"
112	Pasvalys	Pasvalio	"
113	Šukionys	Jasiuliškių	Biržų
113a	Lebeniškiai	Lebeniškių	Biržų
114	Gataučiai	Vabalninko	"
139	Dikonys	Dičiūnų	Panevėžio
140	Jurgėnai	Jurgėnų	Pasvalio
140a	Švilpiškiai	Pampėnų	"
141	Barklainiai	Daujėnų	"
142	Mockūnai	Vabalninko	Biržų
169	Medikoniai	Skaistgirių	Panevėžio
170	Serekoniai	Pampėnų	Pasvalio
171	Stumbriškis	Sodelių	Panevėžio
172	Darsiškiai	Antašavos	Kupiškio
173	Šalteniai	Palėvenės	"
202	Spirakiai	Berčiūnų	Panevėžio
203	Piniava	Piniavos	"
204	Karsakiškis	Karsakiškio	"
232	Naujamiestis	Naujamiesčio	"
233	Pažagieniai	Pažagienių	"
234	Miežiškiai	Miežiškių	"
268	Dūdonys	Uliūnų	"
269	Narbutai	Narbutų	"
302	Raguva	Raguvos	"
303	Alukėnai	Traupio	Anykščių
338	Alanta	Šilų	Ramygalos

[32] Pontininkų ir vakarinių puntininkų tarmės buvo tiriamos 1954—1961 metais. Surinktoji medžiaga yra Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

[33] Apylinkės ir rajonai čia duodami pagal 1962 m. administracinį paskirstymą.

Punkto Nr.	Punkto pavadinimas	Apylinkė	Rajonas
339	Radžiūnai	Balelių	Kavarsko
373	Meilūnai	Meilūnų	Ukmergės
374	Taujėnai	Taujėnų	Kavarsko
408	Bielazariškiai	Siesikų	Ukmergės
409	Kunigiškiai	Kurėnų	Ukmergės
446	Jakutiškiai	Atkočių	„

БОЛЕЕ ВАЖНЫЕ СЛУЧАИ ПРОНИКНОВЕНИЯ ПРЕДЛОЖНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В ГОВОРАХ ПОНТИНИНКОВ И ЗАПАДНЫХ ПУНТИНИНКОВ

Й. ШУКИС

Резюме

В статье рассматриваются некоторые предложные конструкции, наряду с которыми в говорах восточных аукштайтов понтининков и западных пунтининков в соответствующих значениях употребляются и беспредложные падежи. Так на юге описываемых говоров хорошо сохранился дательный падеж назначения, напр.: *Pĩrmalak(ʊ)s* (grūdus) *páskir(i) sė̃klε àbʊ dʊ̃onε, uñtralak(ʊ)s — givulîám*, а на севере в этом случае чаще употребляется предложная конструкция *dėl* с родительным падежом, напр.: *Palĩ.k búlbu delî sė̃klos.* Творительный орудийный в данных говорах значительно чаще употребляется с предлогом *su*, напр.: *Nọ̀, nejomk sọ rọnkìî, válĝok sọ šáukšt*, хотя встречается и без предлога, напр.: *Señaũ pjautuvαĩs rugìs nupjáudava.* Творительный сопроводительный, наоборот, в описываемых говорах чаще всего употребляется без предлога, напр..: *Bů.va drůts ůžols ĥkáur vĩ.duĥ*, однако встречается и с предлогом *su*, напр.: *Mů̃su kárve su baltóm kójom.* Древние местные падежи — адессив и аллятив — уже полностью заменены разными предложными конструкциями. Описываемые говоры также пересекает изоглосса изчезновения иллятива. На большей части территории говора понтининков, как и в большинстве говоров южной и западной Литвы, иллятив вышел из употребления (сохранились только окостеневшие формы *šalin, laukan, kieman*, ставшие наречиями). Иллятив заменяется предложными конструкциями *į* с винительным падежом, напр.: *Isikė̃la i mistėĥ givénî*, или *ant* с винительным падежом, напр.: *Kĩ.šk ọnt ąketė vů̃odego.* Иллятив ещё весьма часто употребляется в центре и на юге западных пунтининков, напр.: *Bažnĩčon baĩsė žmóni.ŝ nebeĩnʊ. Nuvažů̃ojam i Raguvón, i Panavižiñ, i Miė̃škos, i Raguvė̃lεn, i Trʊškū̃nos. Šukìtėsin kokósin insipĩlы, válgidava.* Даже самый стойкий местный падеж — инессив — в бассейне

реки Муша (главным образом — на севере понтининков) в некоторых случаях заменяется предложной конструкцией *terp (tarp)* с родительным падежом, напр.: *Vérd terp pů̊da.*

Предложные конструкции в описываемых говорах, также как и оттяжка ударения, распространяются главным образом с севера (с северо-запада) на юг (на юго-восток). Интенсивная оттяжка ударения (особенно в бассейне реки Муша) привела к сокращению конца слова (краткие гласные выпали, долгие — сократились, дифтонги монофтонгизировались), и многие падежи без предлогов в предложениях стали недостаточно ясными. Одной из основных причин, вызвавших появление и укрепление предложных конструкций, очевидно, было стремление к более точной синтаксической дифференциации.